

Продовольча безпека України в умовах світової глобалізації

Ж.К.Сіднева, к.е.н., доцент

Національний університет харчових технологій

Характерною особливістю сучасної економіки є розвиток процесів глобалізації, ознаки яких мають місце у всіх сферах людської діяльності. В умовах глобалізації першочерговою, життєво важливою проблемою стає проблема забезпечення продовольчої безпеки, на її вирішення спрямовані зусилля всіх країн світу. Проблема продовольчої безпеки визнана ключовою проблемою Організацією Об'єднаних Націй. На конференції ООН зі стійкого розвитку (2012 р.) у Ріо-де-Жанейро було оголошено ініціативу щодо ліквідації проблеми голоду, яка сформувалась у подальшому як програма побудови майбутнього, вільного від голоду.¹

Інтеграція України у світовий економічний простір ставить нові вимоги до розвитку національної економіки, вимагає врахування сучасних тенденцій глобалізації товарних ринків. У цих умовах актуальним є формування такої моделі продовольчої безпеки, яка сприятиме забезпеченню країни безпечними та якісними продуктами харчування, стабільності вітчизняного виробництва продуктів харчування, обсяги якого достатні для забезпечення продовольчої незалежності держави. Забезпечення продовольчої безпеки є одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України в економічній сфері.²

Проблема продовольчої безпеки почала активно досліджуватися у другій половині XX століття. Так, у 1982 р. в Радянському Союзі було розроблено та прийнято широкомасштабну Продовольчу програму СРСР, яка не була виконана повністю. Треба підкреслити, що серед фахівців немає єдиної думки щодо сутності продовольчої безпеки. Різні аспекти продовольчої безпеки розгляда-

¹ Матеріали XXIV Міжнародного Колоквіуму Інституту CEDIMES «Продовольча безпека: економічні, управлінські, геополітичні, економічні, культурні виміри». – К.:НУХТ. – 2013. – 95 с.

² Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р. № 964-IV (зі змін. та допов.). // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 14

ються в працях І.І. Лукінова, П.П. Борщевського, Г.О. Колесніка, П.Т. Саблука, Г.М. Калетніка, Т.Л. Мостенської, Л.В. Дейнеко, С.М. Кваші, Ю.Я. Лузана, В.Я. Месель-Веселяка, О. І. Гойчук, М. Й. Хорунжого, М. А. Хвесика та інших. Сутність продовольчої безпеки України розкривається у низці нормативно-законодавчих актів, в основу яких покладено загальносвітові підходи з урахуванням національних економічних можливостей. В проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України», продовольча безпека трактується як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну й економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність.³

Аналіз існуючих трактувань сутності продовольчої безпеки свідчить про існування певних відмінностей у визначеннях, але принципові положення домінують у їх більшості. Вважається, що система продовольчої безпеки держави повинна будуватися на принципах самозабезпеченості, незалежності, стабільності, доступності продовольства (фізичній та економічній) для населення. Загальновідомо, що вирішення продовольчої проблеми залежить не тільки від кількісного забезпечення населення продуктами харчування, але великою мірою від їх якості.

Проблема продовольчої безпеки є досить складною і багаторівневою, тому повинна розглядатися і вирішуватися на різних взаємопов'язаних ієрархічних рівнях. Міжнародний рівень продовольчої безпеки відображає достатність продовольчого забезпечення для населення планети. Ця проблема і сьогодні залишається гострою. За різними оцінками, 13-15 % населення планети голодують або не мають повноцінного споживання харчових продуктів. На Всесвітньому форумі з проблем продовольства (1996 р., м. Рим) основною загрозою продо-

³ Проект Закону України "Про продовольчу безпеку України" від 28.04.2011 р. № 8370-І. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.legati/kyiv/ua/1p/dos/draft_llaur/80%98.htm

льчій безпеці світу і окремих країн вперше була визнана бідність, а не брак продовольства.

Стан продовольчої безпеки на державному рівні є важливою умовою збереження суверенітету країни, незалежності її внутрішньої та зовнішньої політики. Треба підкреслити, що підходи до вирішення продовольчої безпеки в розвинених країнах світу та тих, що розвиваються, мають суттєві відмінності. У розвинених країнах її вирішення має загальнодержавне значення, передбачає всебічний розвиток галузей національного агропромислового комплексу, підвищення соціальних стандартів та рівня життя населення. Наприклад, США і Франція мають 100 % самозабезпечення продовольством. Країни, що розвиваються використовують як власні можливості забезпечення населення продуктами харчування, так і різні види допомоги інших країн і міжнародних організацій.

Стан продовольчої безпеки держави оцінюється широким колом показників (індикаторів), головні з яких знайшли відображення в діючій Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки.⁴ В узагальненому вигляді продовольчу безпеку можна оцінити за показниками (індикаторами) фізичної доступності продовольства; економічної достатності продовольства; безпекою харчових продуктів для споживачів. Належний рівень продовольчої безпеки буде досягнутий тоді, коли будуть виконані всі перераховані умови.

В основі формування раціону харчування лежить фізіологічна потреба людини в харчових речовинах та енергії, яка залежить від її віку, статі, маси тіла, рівня енерговитрат, кліматичних, географічних умов проживання, національних традицій тощо. У міжнародній статистиці добова енергетична цінність раціону вимірюється добовою калорійністю харчування. В Україні за калорійністю та якісним складом раціону харчування протягом останніх років подолано нижню межу енергетичної цінності добового душевого раціону харчування (2500 ккал), і далі цей показник продовжує зростати (рис.1).

⁴ Постанова Кабінету Міністрів від 05.12.2007 р. № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки". – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>

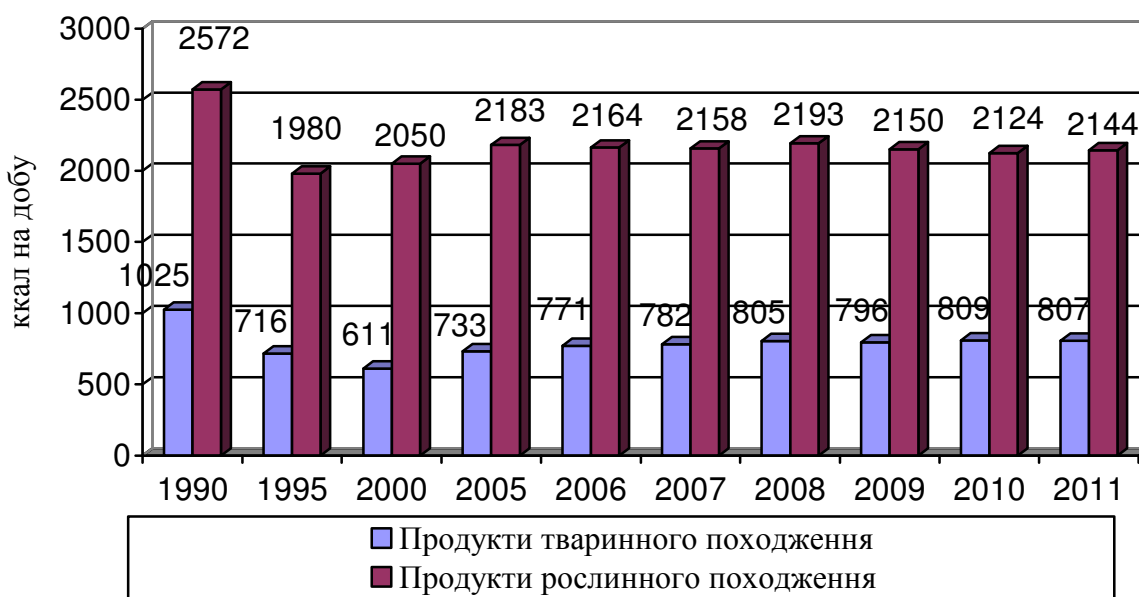

Рис. 1. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населення України у розрахунку на одну особу⁵

Відповідно до даних Держстату України середньодобова поживність раціону людини у 2011 р. становила 2951 ккал, що на 18,1 % перевищує граничний критерій та на 0,7 % вище проти 2010 року. При цьому, як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали із продукцією рослинного походження. Деяке зростання останніми роками калорійності спожитих продуктів відбувається на фоні загального зниження вмісту основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування (протеїну, кальцію, заліза та інших). Ситуація, яка склалася з якістю харчування свідчить про неоптимальну і нестабільну його структуру, зокрема, скорочення білків тваринного походження, низьку забезпеченість вітамінами. І це при тому, що витрати на придбання продовольства ще значні. У 2011 р. частка витрат домогосподарств на продукти харчування становила 53,1 %.

Особливе значення має індикатор достатності споживання окремого продукту, тобто рівень споживання людиною основних продуктів харчування.

⁵ Україна в цифрах у 2011 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України. – 2012. – 251 с.

Аналіз індикатора достатності споживання свідчить, що у 2011 р. фактичне споживання по більшості основних продуктах харчування перевищувало раціональні норми (табл.1).

Таблиця 1

Споживання основних продуктів харчування населенням України
(на особу на рік, кг)

Найменування	Раціональні норми споживання	Фактичне споживання продуктів харчування за роками					Темпи зростання, % (2011 р. проти 2000 р.)	Індикатор достатності споживання (за 2011 р.)
		2000	2005	2009	2010	2011		
М'ясо та м'ясопродукти	80	32,8	39,1	50,0	52,0	51,2	156,1	0,64
Молоко та молочні продукти	380	199,1	225,6	213,0	206,0	204,9	102,9	0,54
Яйця, шт.	290	166,0	238,0	280,0	290,0	310,0	186,7	1,07
Хліб та хлібопродукти	101	124,9	123,5	114,0	111,0	110,4	88,4	1,09
Картопля	124	135,4	135,6	131,0	96,0	139,3	102,9	1,12
Овочі та баштанні	161	101,7	120,2	135,0	105,0	162,8	160,1	1,01
Плоди, ягоди, виноград	90	29,3	37,1	47,0	68,0	52,6	179,5	0,58
Риба, рибні продукти	20	8,4	14,4	16,0	12,0	13,4	159,5	0,67
Цукор	38	36,8	38,1	38,5	32,0	38,5	104,6	1,01
Олія	13	9,4	13,5	15,0	14,6	13,7	145,7	1,05

Джерело: офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Найбільше зросло порівняно з попереднім роком споживання овоче-баштанної продукції (на 13,4 %), яєць та яйце продуктів (на 6,9 %). Проте споживання м'яса і м'ясопродуктів; молока і молочних продуктів; риби і рибопродуктів; плодів, ягід та винограду не відповідає раціональним нормам.

Фактичне споживання відстає від раціонального по молоку і молокопродуктах на 46 %, м'ясу і м'ясопродуктах – на 36 %, плодах, ягодах і винограду – на 41,5 %, рибі та рибопродуктах – на 33 %.

Лише за чотирма позиціями, а саме: «хліб і хлібопродукти», «картопля», «олія» та «цукор» фактичне споживання перевищувало раціональну норму. Проте, таке перевищення по зазначених групах продовольства, особливо хлібопродуктах та картоплі, є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів. Аналіз динаміки споживання основних харчових про-

дуктів свідчить про недостатній його рівень. Ситуація, яка склалася не може бути пояснена низькими обсягами виробництва харчових продуктів, адже рівень самозабезпечення по цих продуктах досить високий. Тобто, за індикатором достатності споживання основних продуктів харчування необхідного рівня забезпечення продовольчої безпеки не досягнуто.

Індикатор економічної доступності продуктів харчування характеризує можливість отримання всіма верствами населення продуктів харчування в необхідних обсягах і асортименті відповідно до фізіологічних норм, існуючої системи цін, рівнів доходів. Динаміка та структура сукупних витрат домогосподарств представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Структура сукупних витрат домогосподарств
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

	2000	2005	2008	2009	2010
Сукупні витрати, грн. за місяць	541,3	1229,4	2590,4	2754,1	3072,7
Темп зростання до попереднього року, %	127,0	130,0	151,0	107,0	112,0
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати, %	93,3	91,1	86,2	87,8	90,0
у тому числі:					
продовольчі товари	67,9	61,0	53,0	55,0	56,7
непродовольчі товари та послуги	25,4	30,1	33,2	32,8	33,3

Джерело: Україна в цифрах у 2011 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України. – 2012. – 251 с.

Наведені дані ілюструють тенденцію зменшення витрат на продовольчі товари з 67,9 % у 2000 р. до 56,7 % у 2010 р., при збільшенні витрат на непродовольчі товари та послуги (з 25,4 % у 2000 р. до 33,3 у 2010 р.). Це дає підстави стверджувати про позитивні зрушення у структурі сукупних споживчих видат-

ків домогосподарств). У 2011 р. цей індикатор становив 54 %, при його граничному (пороговому) значенні – 60 %, а в країнах ЄС та США він складає 15-20%.

У загальній структурі витрат домогосподарств на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на м'ясо і м'ясопродукти (23 %), хліб і хлібопродукти, молоко і молочні продукти (по 13 %), овочі (10 %).

Споживання продуктів населення значною мірою залежить від рівня цін на них. З підвищенням цін на продукти харчування зростають загальні витрати на придбання харчування. Як свідчать статистичні дані, останніми роками індекси споживчих цін продуктів харчування випереджали індекси споживчих цін та реальних доходів населення (рис.2).

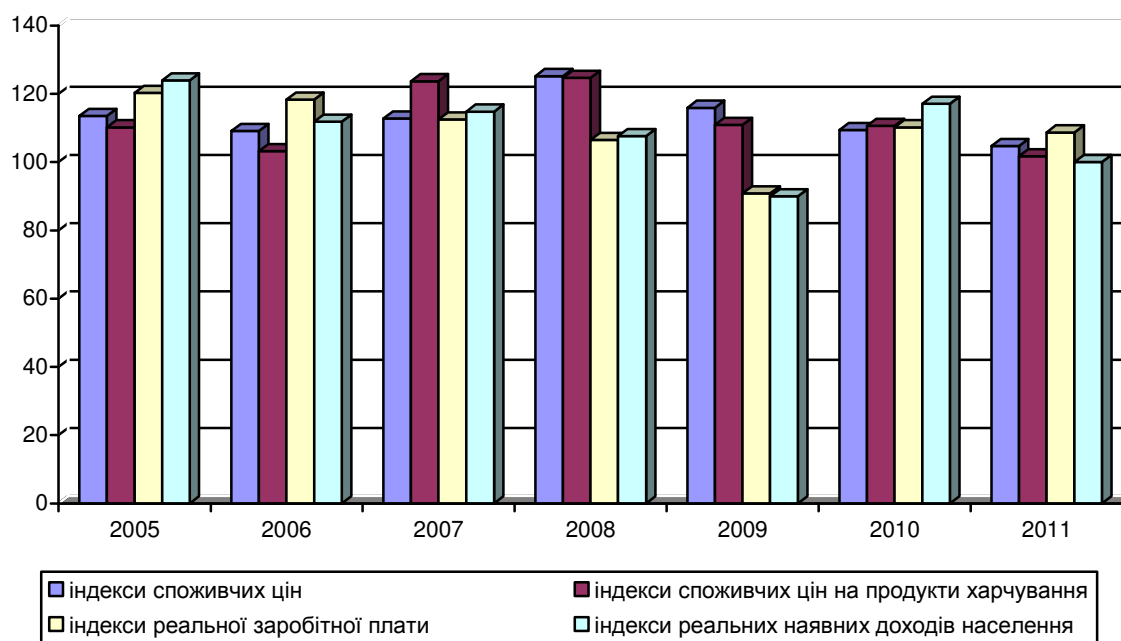

Рис.2. Індекси споживчих цін, реальної заробітної плати та доходів населення, %

Джерело: офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

За даними Держстату України, у 2011 р. вартість більшості харчових продуктів зросла на 10-15 %. В той же час деякі види продуктів харчування продемонстрували динаміку зниження вартості. Так, має місце зниження цін на цукор, тваринні жири, продукти переробки зернових культур, яйця та овочі. У зв'язку із зростанням цін, населення стало споживати менше продуктів харчу-

вання високої якості та з кращими споживчими властивостями, але які мають і більш високу ціну.

Останнім часом задоволення потреб населення в життєво важливих продуктах харчування, здійснюється переважно за рахунок продукції вітчизняного виробництва, окрім тих видів продовольства, які у країні не виробляються (какао, чай, пальмова олія тощо). У загальному обсязі імпорту харчових продуктів у 2011 р. найбільшу питому вагу займали риба та рибопродукти; плоди, ягоди та виноград; олія рослинна (пальмова, кокосова). За цими видами продовольства частка імпорту в ємності внутрішнього ринку перевищує критичні 30 %.

Важливою компонентою забезпечення продовольчої безпеки є досягнення повноцінного і збалансованого рівня харчування населення за рахунок споживання високоякісних та безпечних продуктів харчування. У зв'язку із зростанням обсягів споживання та насиченістю ринку продуктів харчування, гострою проблемою залишається надходження в торговельну мережу значної кількості неякісних, фальсифікованих та небезпечних для здоров'я продуктів. У зв'язку з цим зростає роль і значення контролю безпечності виробництва та реалізації харчових продуктів. Останніми роками проводиться робота щодо створення сучасної системи контролю за безпечністю та якістю продукції, ринкового нагляду, адаптованих до вимог СОТ і ЄС. Існуюча система контролю не гарантує захист життя та здоров'я споживачів. Водночас, світовий досвід свідчить, що ефективний захист споживача можна досягти лише шляхом контролю всього виробничого циклу («від лану до столу»), а не тільки готової продукції. Захистити споживачів від небезпечних харчових продуктів, зменшити ризики негативного впливу неякісного харчування на здоров'я людини дозволяє система безпечності продукції на основі принципів НАССР. Ці питання стали предметом обговорення на Міжнародній конференції «Реформування системи безпеки харчової продукції в Україні: модель на майбутнє» (м. Київ, 2013 р.).

Кабінетом Міністрів України з метою забезпечення дієвості державного контролю безпечності харчових продуктів було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпе-

чності харчових продуктів», які базуються на міжнародних стандартах, зокрема, європейських практиках. Мета його прийняття полягає в регулюванні відносин між державою і учасниками ринку продовольства (виробниками, постачальниками, споживачами) щодо забезпечення населення якісними і доступними за ціною продуктами. Даним законопроектом пропонується запровадження превентивного контролю всього процесу виробництва – систему НАССР, зобов'язання операторів ринку вилучати харчові продукти, у разі виявлення їх небезпеки. Слід підкреслити, що після того, як система НАССР стала обов'язковою в ЄС, там суттєво скоротилася кількість харчових захворювань. Отже, посилення відповідальності як виробників харчових продуктів, так і операторів ринку сприятиме недопущенню надходження на внутрішній ринок продукції, що не відповідає встановленим вимогам безпечності.

Висновки. Таким чином, слід констатувати, що необхідного рівня продовольчої безпеки ще не досягнуто. Має місце незбалансованість харчування населення країни. Структура споживання продуктів харчування істотно відрізняється від науково-обґрунтованої. Як і в попередні роки залишається загрозою продовольчій безпеці недостатній соціально-економічний рівень життя населення – низькі доходи населення та зростання цін на продукти харчування. Тому важливим напрямом державної економічної та соціальної політики є підвищення життєвого рівня населення, фінансова підтримка малозабезпечених громадян, зважена цінова політика щодо харчових продуктів. Особлива увага повинна приділятися якості та безпечності продуктів харчування.

В умовах інтеграції країни в глобальну економіку з метою недопущення на внутрішній ринок імпортової продукції з низькими споживчими якостями доцільно застосовувати деякі обмеження на його доступ. Необхідно проводити політику розумного протекціонізму по відношенню до вітчизняних виробників, шляхом впровадження захисних тарифних обмежень, спрямованих на захист національного ринку від необґрунтованої кількості імпортової харчової продукції.